

Vanja Petrović*

*Studentkinja Doktorskih studija socijalne politike i socijalnog rada,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka*

Obeležja solidarnih kuhinja u Republici Srbiji**

Apstrakt

U Republici Srbiji, približno pola miliona stanovnika živi u apsolutnom siromaštvu. Solidarne kuhinje u Srbiji – koje ovaj rad definiše kao situirane instance vernakularne i reaktivne solidarnosti, nastaju kao reakcije na krize poput pandemije KOVID-19, „krizu” ljudi u pokretu i povlačenja socijalne zaštite usled neoliberalnih pritisaka. Cilj ovog rada je da prikaže rad i izazove solidarnih kuhinja u Srbiji, ali i genezu ovih samoniklih inicijativa, usredsređujući se na političke, društvene i ekonomske faktore koji su doveli do njihovog razvoja. Solidarne kuhinje se mogu smatrati otelotvorenjem osnovnih postulata socijalnog rada i pozicioniraju se u okvire vrednosti istog. One su lokalna, situirana reakcija koja korene vuče iz tradicije komunističkih praksi, ali i aktivističke razmene iskustava iz šireg regiona. Ono što karakteriše ove kuhinje je nehijerarhijsko organizovanje i suprotstavljanje milostinji. Kuhinje se suočavaju sa mnoštvom izazova tipičnim za ovu vrstu organizovanja, uključujući fluktuirajući priliv finansiranja, konstantne promene u osoblju (volonterima) i ograničenja u pružanju usluge.

Ključne reči:

solidarnost, milostinja, solidarne kuhinje, socijalni rad, socijalna politika

* petrovic.vanja1@gmail.com

** Tekst je nastao u okviru izrade doktorske teze na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

UVODNA RAZMATRANJA

Teoretičarka Hana Arendt (Hannah Arendt) u knjizi *O revoluciji* uviđa ono što aktivisti i aktivistkinje u Srbiji i u svetu sada već uveliko tvrde: da postoji razlika između solidarnosti i drugih vidova podrške, tj. motivacija koje stoje iza istih. O solidarnosti Arendt kaže da je alternativa sažaljenju, koje zove „izopačenje saosećanja”¹. Arendtin fokus u *O revoluciji* su nasilne revolucije, tačnije komparativna analiza američke i francuske revolucije, te se njena opažanja o solidarnosti spominju ukratko. Solidarnost čvrsto pozicionira u domen „razuma, a samim tim i opštosti,”² i dodaje da ona omogućava nepristrasno i neograničeno umrežavanje za onima koji su potlačeni i eksploatisani i proizvodi delovanjem. Iako su mnoge feministkinje i druge teoretičarke i teoretičari dovodili u pitanje krutu i veštačku poddelu na racionalno i emotivno, ukazujući na seksističku prirodu podele³, ne moramo nužno odbaciti Arendtin uvid. Ovaj kratak osvrt u radu Hane Arendt nas upućuje na to da se solidarnost već duže vreme koncipira kao nešto što se dešava između jednakih. Milostinja, sa druge strane, je hierarhizovana i podrazumeva sažaljenje onih koji imaju ka onima koji nemaju. Videćemo i da teoretičari i teoretičarke solidarnosti upisuju i političku komponentu.

Podstaknuta takozvanom migrantskom „krizom”, tj. velikim prilivom ljudi iz drugih zemalja u Evropu, kao i merama štednje, u Grčkoj je u protekloj deceniji nastala jaka takozvana „solidarna ekonomija”. Teodoros Rakopolos (Theodoros Rakopoulos) solidarnost u ovom kontekstu definiše kao ideju „koja inspiriše ljude u kontekstu svakodnevnog života u krizi” ali i kao rezultat „pauperizacije”⁴. Dodaje da ovu ekonomiju čine socijalne klinike, socijalne apoteke, pijace hrane i narodne kuhinje bez posredništva. Takođe, solidarnu ekonomiju karakteriše kao samoniklu (engl. *grassroots*).

Slične solidarne inicijative su postojale i pre migrantske „krize” u Evropi i mera štednje u Grčkoj (neki od najpoznatijih primera su pokret „Hrana, ne oružje” koji je nastao 1980. godine u Kembridžu u Masačusetsu i program „Besplatni obrok za decu školskog uzrasta” koji je Partija crnih pantera osnovala 1969. godine u Ouklandu u Kaliforniji) ali se rapidno šire Evropom od prošle decenije, a posebno od početka epidemije KOVID-19. Katerina Rozakou

1 Hannah Arendt, *On Revolution*, Pinguin Books, St. Ives, 1990, p. 88.

2 Hannah Arendt, *On Revolution*, op. cit., p. 89.

3 Warren Belasco, “Food Matters: Perspectives on an Emerging Field”, in: Warren Belasco and Philip Scranton (eds.) *Food Nations: Selling Taste in Consumer Societies*, Routledge, New York, 2002, p. 6.

4 Theodoros Rakopoulos, “Solidarity: the egalitarian tensions of a bridge-concept, Social Anthropology”, *European Association of Social Anthropologists*, 24 (2), 2016, p. 142.

(Katerina Rozakou) naziva „humanitarni pejzaž” koji nastaje u Grčkoj posle 2015. godine solidarnim humanitarizmom⁵. Solidarni humanitarizam je u ovom slučaju amalgam volonterskog rada i antagonizma protiv strogo hijerarhizovanih humanitarnih akcija. Rozakou locira izvor solidarnog humanitarizma u lokalnom otporu prema profesionalizaciji voluntarizma koji se dešavao u Grčkoj između 2000. i 2007. godine kroz fragmentisane zakonske regulative, kanale subvencija, registara dobrovoljnih udruženja i pedagoške procedure⁶. Prema Rozakou, ovi volonteri i volonterke su odbijali samu etiketu „volonter/ka” a kasnije će sebe nazivati imenicom *allileggyos* koja se na engleski prevodi *solidarians* a označava one koji su solidarni⁷. O svom antropološkom istraživanju sa ovim volonterima, Rozakou piše sledeće: „Ljudi koje su sreli na ulicama [izbeglice] nikada nisu smatrali 'korisnicima', niti svoje aktivnosti 'uslugama' ili 'humanitarnom pomoći'. Njihov napor je bio da se angažuju u egalitarnoj i lateralnoj društvenosti sa izbeglicama i u odnosima izvan davanja poklona. Ovi ljudi su osporavali zvanični humanitarni svet, njegove birokratizovane principe i načine delovanja. I njihova motivacija i suština njihovog rada bila je zasnovana na principu solidarnosti”⁸.

Prema Rozakou, jedan od ključnih korena solidarne ekonomije u Grčkoj je građanski pokret protiv globalizacije. Ona solidarni humanitarizam opisuje kao podvrstu vernakularnog humanitarizma, kovanicu koju je Čarna Brković prvi put upotrebila u 2017. godini. Brković situira vernakularni humanitarizam u širi razgovor o akcijama humanitarne pomoći manjeg obima „koji postavljaju situirane pretenzije na univerzalnost”⁹. Lokalni primeri vernakularnog humanitarizma koje nudi Brković su humanitarne akcije prikupljanja sredstava putem SMS poruka za lečenje dece u inostranstvu.

Brković vernakularni humanitarizam definiše na sledeći način: „Vernakularni humanitarizam se odnosi na pomoć koju pružaju različiti lokalni akteri u skladu sa njihovim društveno-istorijski specifičnim idejama humanosti, kao odgovor na novonastalu potrebu na koju se ne može adekvatno odgovoriti putem konvencionalnih kanala pomoći. On obuhvata prakse

⁵ Katerina Rozakou, “Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece”, *Etnofoor*, 2017, Vol. 29, No. 2, p. 99.

⁶ Katerina Rozakou, *Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece*, op. cit., p. 100.

⁷ Katerina Rozakou, *Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece*, op. cit., p. 99.

⁸ Katerina Rozakou, *Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece*, op. cit., p. 100.

⁹ Čarna Brković, “Vernacular Humanitarianisms: An Introduction”, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 31(1), p. 1.

pomaganja koje prate univerzalnu humanitarnu logiku, ali u drugačijem obliku od međunarodnih humanitarnih organizacija. [...] Ove prakse pokazuju preklapanja kao i tenzije između humanitarizma, filantropije, razvoja, društvenog blagostanja, verske milostinje i političkog aktivizma”¹⁰.

Solidarne kuhinje u Srbiji su instance solidarnog vernakularnog humanitarizma, ali kako bismo u potpunosti razumeli njihov politički karakter, potrebno je definisati razliku između reaktivne i institucionalizovane solidarnosti koju postulira Vasiljević. Vasiljević kaže sledeće o institucionalnoj solidarnosti: „Tradicionalne države blagostanja [...] negovale su institucionalne kanale za međugeneracijske, međuregionalne i druge oblike solidarnosti i socijalne brige. Ovo je klasičan primer *institucionalne solidarnosti*, koja funkcioniše kroz institucionalne mehanizme i oslanja se na političku podršku i široki društveni konsenzus – i jedno i drugo nestaje već duže vreme”¹¹

Sa druge strane, reaktivna solidarnost se pojavljuje kada institucionalna solidarnost nije u stanju da odgovori na potrebe građanki i građana. Prema Vasiljević, reaktivna solidarnost „je institucionalno neposredna spremnost pojedinih građana, ili većih društvenih grupa, da deluju kolektivno u solidarnosti sa onima koji su u nevolji – manjine, grupe koje su marginalizovane ili diskriminisanе, *sans-papiers*, izbeglice, itd”¹².

Vasiljević dodaje da reaktivna solidarnost može kontraintuitivno da podrži povlačenje države blagostanja: „Erozija institucionalnih oblika solidarnosti često zahteva reaktivnu, a ponekad i ad hoc solidarnost među građanima. Ali, možda kontraintuitivno i nesvesno, ovi postupci predstavljaju i oblik saučesništva u neoliberalnim transformacijama koje normalizuju proaktivnost građana u odnosu na oslanjanje na pomoć države.”¹³

Međutim, Vasiljević naglašava da je ključno razgraničiti puko reaktivnu solidarnost i onu koja takođe zagovara za institucionalna rešenja – kao što čine solidarne kuhinje – s obzirom na to da samo institucionalna rešenja mogu da budu adekvatna i sveobuhvatna. Dodatno, Vasiljević solidarno rezonovanje akcija kao što su solidarne kuhinje situira u institucionalne i diskurzivne okvire bivše komunističke jugoslovenske države vođene idejom „bratstva i jedinstva” ali i takođe tradiciju omladinskih radnih akcija i jakih mesnih zajednica¹⁴.

¹⁰ Čarna Brković, „Vernacular Humanitarianism,” *Humanitarianism*, Brill, Leiden, The Netherlands, 2020, pp. 224–225.

¹¹ Jelena Vasiljević, *A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans*, nav. delo, str. 232.

¹² *Ibidem*, p. 232.

¹³ *Ibidem*, pp. 233–234.

¹⁴ *Ibidem*, p. 239.

U ovom radu analizira se geneza solidarnih kuhinja u Srbiji kroz prvenstveno osvrt na korene pojma solidarnosti u društvenoj teoriji i socijalnoj politici, a zatim se ove organizacije situiraju u lokalni politički, društveni i ekonomski kontekst. Solidarne kuhinje se u ovom radu situiraju takođe u okviru vrednosti socijalnog rada. Analizira se geneza socijalnih kuhinja sa ciljem da se doprinese zamišljanju i izgradnji drugačijeg, transformativnijeg socijalnog rada baziranog na solidarnosti i jednakosti; socijalnog rada koji je odgovoran i radi za dobrobit korisnika. Temi se pristupa mešavinom politikološkog i sociološkog pristupa u analizi teorija, dok je sa druge strane korišćen i uži pristup socijalne politike i socijalnog rada.

SOLIDARNOST U SOCIJALNOJ POLITICI I SOCIJALNOM RADU

U literaturi o političkoj teoriji, politička solidarnost se često dovodi u vezu sa onim delom motoa Francuske revolucije koji se odnosi na „bratstvo”. Prema Pol Spikeru (Paul Spicker), revolucionari u tadašnjoj Francuskoj su ideju bratstva bazirali na međuljudskoj odgovornosti, ali pojam solidarnosti se razlikuje od bratstva iako dele zajedničke ideale kolektivnog delovanja, saradnje i uzajamne pomoći¹⁵. Slično tome, „solidarno rezonovanje” je prisutno i u sloganu bivše Jugoslavije „Bratstvo i jedinstvo”¹⁶. Jedan autor koren termina solidarnosti pronalazi čak u Rimskom zakonu o obligacionim odnosima, govoreći o odgovornosti svakog člana porodice ili zajednice za plaćanje zajedničkih dugova, koja je u rimskom pravu okarakterisana kao *obligato in solidum*¹⁷. U skorijoj istoriji, francuska reč *solidarité* se pojavljuje prvi put u francuskim enciklopedijama 1765. i u Napoleonovom kodeksu 1804¹⁸. Međutim, svoje moderno značenje dobija u četvrtoj deceniji XIX veka kada se u rečniku Francuske akademije definiše na sledeći način: „nekad se odnosi, u svakodnevnom jeziku, na međusobnu odgovornost koja se uspostavlja između dvoje ili više ljudi. Solidarnost nas povezuje”¹⁹. U preambuli Povelje Evropske unije o temeljnim pravima piše „Unija je zasnovana na nedeljivim, univerzalnim vrednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarno-

¹⁵ Paul Spicker, *Liberty, equality, fraternity*, Policy Press, Bristol, 2006, p. 119.

¹⁶ Jelena Vasiljević, “A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans”, *Southeastern Europe*, 46, 2022, p. 239.

¹⁷ Kurt Bayertz, *Solidarity*, Springer, New York, 1999, p. 3.

¹⁸ Arto Laitinen & Anne Birgitta Pessi, *Solidarity: Theory and Practice*, Lexington Books, Lanham, Maryland, 2014, p. 17.

¹⁹ R. Zoll, “Le défi de la solidarité organique. *Sociologie et sociétés*”, 30 (2), 1998, pp. 2.

sti”²⁰. Istovremeno, kada je u pitanju socijalna politika Francuske, solidarnost je ključni termin u oblasti socijalne zaštite.

Politički akteri/ke koji/e pripadaju najsuprotstavljenijim stranama političkog spektra pozivaju svoje sledbenike/ce na solidarnost. Razlike u poimanju solidarnosti se u ovom kontekstu nalaze u tome sa kojim se sledbenicima/kama solidarišu. Sve ovo rezultuje time da je teško postići saglasnost oko definicije solidarnosti. Štaviše, neki autori/ke, kao što je Niklas Luman (Niklas Luhmann), veruju da je termin solidarnost „toliko ideološki opterećen, tako fleksibilan i ima tako kontroverznu istoriju da bi ga trebalo koristiti samo u svečanim govorima”²¹. Druge teoretičarke/i, kao Sali Šolc (Sally Scholz), tvrde da postoje dovoljno precizne upotrebe koncepta solidarnosti i da se „parazitska” korišćenja mogu odvojiti od njih²². Šolc daje sledeću definiciju solidarnosti: solidarnost je „zajednička svest, iskustvo, istorija ili identitet”²³. Istovremeno, poimanje solidarnosti se menja u zavisnosti od društvenog, političkog, religijskog, i drugih konteksta, te je pojam solidarnosti u lokalnom kontekstu (Srbija i Balkan), između ostalog, podložan pritiscima neoliberalnog kapitalizma i krize nege (kovanica teoretičarke Nensi Frejzer (Nancy Fraser)), ali i nacionalističkih narativa, globalizacije i individualizacije. Solidarnost je, dakle, ono što Todor Kuljić naziva „rastegljivim” pojmom²⁴. Rastegljivi ili apstraktni pojmovi su oni koji opstaju uprkos „semantičkim promenama” poput onih kroz koje su prošle zemlje bivše Jugoslavije, uključujući i Srbiju.

Jelena Vasiljević ispravno zapaža da postoji jaz između korišćenja pojma solidarnosti u društvenom, političkom, i drugom smislu i naučne obrade teme. Ona dodaje: „Solidarnost se najčešće *podrazumeva* kao uzajamna pomoć, kohezivni faktor ili institucionalizovana empatija bez kojih se ne mogu objasniti vrlo raznorodne pojave poput grupnog identiteta, udruženog organizovanja, požrtvovanja, humanitarne pomoći itd”.²⁵

²⁰ European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, C326/395.

²¹ Arto Laitinen & Anne Birgitta Pessi, *Solidarity: Theory and Practice*, op. cit., p. 17.

²² Sally Scholz, *Political Solidarity*, Penn State University Press, University Park, 2008.

²³ Sally Scholz, *Political Solidarity*, op. cit., p. 1.

²⁴ Todor Kuljić, „Pojmovna sinergija neoliberalizma i nacionalizma”, *TRAGOVI – Časopis za srpske i hrvatske teme* 1 (1), 2018, str. 207.

²⁵ Jelena Vasiljević, „(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice”, u: Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur), *Feministička teorija za sve*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Fakultet političkih nauka, Beograd, 2019, str. 364.

Postoje neslaganja oko toga ko je uveo pojam solidarnosti u društvenu teoriju. Neki autori tvrde da je to bio francuski sociolog Auguste Comte²⁶ dok drugi smatraju da je to bio Emil Dirkem (Émile Durkheim)²⁷. U svakom slučaju, Dirkem je skovao pojmove mehaničke i organske solidarnosti u kontekstu podele rada²⁸, što je postavilo temelje za kasnije društvene teorije o solidarnosti. Dirkem koristi pojam solidarnosti kada govori o prelazu iz takozvanih „primitivnih“ društva u moderna organska, tj. industrijska „civilizovana“ društva. U „primitivnim“ društvima, u Dirkemovoj teoriji, osnova za solidarnost je odsustvo diversifikacije u poslovima koji se obavljaju, dok se društvene veze u modernim društvima baziraju na „organskom“ povezivanju ljudi na osnovu obavljanja sličnih poslova²⁹. Po Dirkemu, u „primitivnim“ društvima, pojedinci usled međusobne zavisnosti „sebe smatraju delom celine, organom organizma“³⁰. U svom objašnjenju Dirkemovog poimanja solidarnosti, Pitr Tijsen (Peter Thijssen) tvrdi da najčešće interpretacije u slučaju mehaničke solidarnosti naglašavaju sponu između sličnosti i kohezije. Sa druge strane, razlika je ključna kada je u pitanju organska solidarnost, jer se u ovom slučaju ljudi povezuju na osnovu različitih profesija što ih čini da budu zanimljivi jedni drugima³¹. Drugim rečima, u „primitivnim“ društvima, ljude drži na okupu činjenica da moraju da obavljaju iste poslove kako bi opstali, dok u savremenim društvima ljudi biraju svoju profesiju i tako se povezuju.

Zanimljivo je da se čak i u ovom ranom poimanju koncepta solidarnosti u društvenoj teoriji ona delimično problematizuje u odnosu na milostinju ili dobročinstvo (engl. *charity*). O milostinji ćemo detaljnije u nastavku rada. Iako sam Dirkem ne koristi termin milostinja u svom prvobitnom delu *Podela rada u društvu*, Ojgen Šonfeld (Eugen Schoenfeld) i Stjepan Meštrović tvrde da baš u tom delu Dirkem postavlja korene za kasniju distinkciju između pravde i milostinje u kontekstu solidarnosti³². Šonfeld i Meštrović objašnjavaju da je u kasnijoj Dirkemovoj teoriji milostinja/dobročinstvo moguće samo u „pri-

²⁶ Ruud Ter Meulen, *Solidarity and justice in health and social care*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2017.

²⁷ Jelena Vasiljević, *(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice*, nav. delo.

²⁸ Émile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, Macmillan, London, 1984.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 173.

³¹ Peter Thijssen, "From mechanical to organic solidarity, and back: With Honneth beyond Durkheim," *European Journal of Social Theory*, 15(4), 2012, pp. 456.

³² Eugen Schoenfeld & Stjepan Mestrovic, "Durkheim's concept of justice and its relationship to social solidarity." *Sociological Analysis*, 1989, Vol. 50. No. 2, p. 115.

mitivnim" društvima u kojima je solidarnost bazirana na sličnosti. Sa druge strane, u modernim društvima, koje Dirkelem povezuje sa diferencijacijom, solidarnost je nepraktična i moral se bazira na pravdi.

Bitno je reći da Dirkelem nikad nije definisao sam pojam solidarnosti³³. Edward Tirjakian (Edward Tiryakian), u svojoj definiciji Dirkelemovske solidarnosti govori o tome da je u mnogim delima ovog sociologa „blizu površine... značaj društvenih veza solidarnosti u davanju smisla životu društvenih aktera, u renoviranju i obezbeđivanju prostora za društvene ideale i vrednosti. U srži njegove poruke je ovo: solidarnost, naša vezanost i veze sa drugima, je osnova i izvor morala"³⁴.

Slično Dirkelemu, Šolc solidarnost dovodi u vezu sa razlikom ali i sa socijalnom kohezijom. U potrazi za raščlanjivanjem „prave" solidarnosti od „parazitske", Šolc tvrdi da „prava" solidarnost ima sledeće karakteristike: 1. ona posreduje između pojedinaca ali i grupa, tj. suprotna je od individualizma i razaznaje se kroz kontrast ili opoziciju društvenih grupa, 2. oblik je jedinstva i 3. podrazumeva pozitivne moralne obaveze³⁵.

Solidarnost se u društvenoj teoriji posmatra takođe iz lingvističke, tj. komunikativne perspektive. U ovoj sferi se solidarnošću bavio Jürgen Habermas (Jürgen Habermas). On direktno govori o solidarnosti u tekstu *Justice and solidarity: On the discussion concerning Stage 6*. Habermas koristi svoju teoriju komunikativnog delovanja da dovede u vezu „brigu za dobrobit bližnjih i interesovanja za opšte dobro: identitet grupe se reprodukuje kroz netaknute odnose međusobnog priznavanja"³⁶. Habermas povezuje solidarnost ne sa dobronamernošću već sa samim integritetom kolektivnog življenja. Habermas, kao i Dirkelem, dovodi solidarnost u vezu sa društvenom pravdom.

Solidarnost se ovde u normativnom smislu koncipira kao diskurzivni resurs koji se crpi u momentima kada se utvrde nedostaci društvenog, socijalnog, moralnog, političkog ili bilo kog drugog sistema zaštite neophodnog za opstanak. Habermas u deskriptivnom smislu solidarnost razume – u Dirkelemovskoj tradiciji – kao funkciju socijalnih institucija³⁷. Drugi teoretičari/ke, kao na primer Alam Alarbi (Ahlam Alharbi), solidarnost dovode u vezu sa komuniciranjem, tj. diskursom³⁸.

³³ Edward A. Tiryakian, *Durkheim, Solidarity and September 11*, op. cit., p. 307.

³⁴ *Ibidem*, p. 307

³⁵ Sally Scholz, *Political Solidarity*, op. cit., pp. 18–19.

³⁶ Jürgen Habermas, "Justice and solidarity: On the discussion concerning Stage 6", In: Thomas E. Wren (ed.), *The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1990, p. 244.

³⁷ Max Pensky, *Solidarity. The Cambridge Habermas Lexicon*, op. cit., p. 428.

³⁸ Ahlam Alharbi, "Towards a performative theory of solidarity discourse", *Cogent Arts & Humanities*, 5(1), 2018, pp. 1–16.

Prema Vasiljević, u društvenoj nauci pre 2010. godine – tj. pre takozvane migrantske „krize” – solidarnost se razumela u funkcionalističkom smislu „prema kojem solidarnost obezbeđuje neku višu svrhu: identitet zajednice, njeno očuvanje i postignuće zajedničkih ciljeva ili, na primer, institucionalizaciju društvene pravde”³⁹.

Postaje jasno da je solidarnost istovremeno sveobuhvatni termin, kao i termin koji može potencijalno biti potpuno ispražnjen od konkretnog značenja u određenim kontekstima, npr. u političkom u okviru političkih kampanja. Potrebno je zato definisati na koju se tačno solidarnost misli kada su u pitanju solidarne kuhinje.

Ova osvrt na solidarne kuhinje u Srbiji počinje od premise da je socijalni rad profesija koja se bavi ljudskim pravima. Prema Silviji Staub-Bernaskoni (Silvia Staub-Bernasconi), socijalni rad u Evropi ima tradiciju od više od sto godina u borbi za ljudska prava⁴⁰. Teoretičarka Linda Briskman tvrdi da socijalni radnici imaju moralnu obavezu da budu „šampioni ljudskih prava”⁴¹ i bore se protiv sistemsko-institucionalizovanog ugnjetavanja jer rade sa grupom ljudi koja se nalazi u marginalizovanoj poziciji. Dodaje da socijalni rad mora biti i politički i aktivistički ali, na žalost, u pokušajima da ukloni sistemске prepreke na koje nailaze marginalizovani ljudi u društvu paradoksalno često samo čini iste te prepreke toliko veće. Dodaje: „Ne možemo biti posmatrači. Ovo razumevanje i naknadno delovanje ne nastaju u vakuumu, već su usredsređeni na vrednosnu osnovu socijalnog rada i njegovog naglaska na ljudskim pravima, socijalnoj pravdi i transformativnoj praksi zbog čega je od suštinskog značaja za socijalne radnike da se suoče sa nepravdama koje uoče”⁴².

Međunarodna federacija socijalnih radnika (International Federation of Social Workers) je 2014. godine usvojila sledeću definiciju socijalnog rada: „Socijalni rad je praktično utemeljena profesija i akademska disciplina koja promoviše društvenu promenu i razvoj, socijalnu koheziju te osnaživanje i oslobađanje ljudi. Principi socijalne pravde, ljudskih prava, kolektivne odgovornosti i poštovanja različitosti centralni su u socijalnom radu. Potkrepljena teorijom socijalnoga rada, društvenih i humanističkih nauka te autohtonim

³⁹ Jelena Vasiljević, *(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice*, nav. delo, p. 364.

⁴⁰ Silvia Staub-Bernasconi, “Social Work and Human Rights—Linking Two Traditions of Human Rights in Social Work”, *Journal of Human Rights and Social Work*, 1(1), 2016, p. 41.

⁴¹ Linda Briskman, “Challenging harmful political contexts through activism” in: Stephen A. Webb (ed.), *The Routledge Handbook of Critical Social Work*, Routledge, New York, 2019, p. 549.

⁴² *Ibidem*, p. 550.

znanjem, profesija socijalnoga rada angažuje ljude i strukture u rešavanju životnih izazova i povećanju blagostanja".⁴³

Takođe, kao ključni mandat profesije, postavljeni su sledeći ciljevi: promocija društvene promene, socijalni razvoj, socijalna kohezija, i osnaživanje i oslobađanje ljudi⁴⁴.

Prema Karolini Šmit (Caroline Schmitt), iako mnoge profesionalne asocijacije često koriste termin solidarnosti da opišu centralnu ulogu socijalnog rada, to je retko slučaj u akademskoj literaturi⁴⁵. Kao izuzetak u odnosu na opšti trend, Šmit govori o nemačkoj teoretičarki socijalnog rada Mechtild Sejte (Mechthild Seithe) koja ulogu socijalnog rada pronalazi u fasilitiranju izgradnje solidarnih mreža i odnosa. Šmit tvrdi da bi solidarnot trebalo postaviti kao centralni pojam u socijalnom radu.

U svojoj analizi pojmova „solidarnost” i „jednakost” u socijalnom radu iz 1992. godine, Pol Spiker tvrdi da se u literaturi iz socijalnog rada, solidarnost odnosi na „uspostavljanje kolektivnog delovanja i priznavanje međusobne odgovornosti”⁴⁶. Spiker dodaje da se solidarnost u socijalnoj politici prvenstveno odnosi na mrežu društvenih odnosa kroz koje ljudi podržavaju jedni druge ali je kroz „opštu upotrebu dobio specifičan skup značenja u odnosu na sisteme blagostanja”⁴⁷. Prema Spikeru, u društvima gde je naglašena individualnost, solidarnost u socijalnoj politici će se „tumačiti u terminima ‘mutualizma’, ili mehanizama koji zavise od zajedničkog ličnog interesa”⁴⁸. Nasuprot tome, u društvima u kojima se naglašava kolektivitet: „Vrste odgovornosti koje ljudi imaju jedni prema drugima moraju se shvatiti ne u smislu ličnog interesa, već više društvene kohezije ili vezivanja, što je mnogo bliže smislu u kome Dirkem koristi ideju solidarnosti... Svi oblici kolektivnog obezbeđivanja mogu se smatrati ‘solidarističkim’ u širem smislu te reči, makar samo zato što kolektivna akcija zahteva određeni stepen solidarnosti da bi bila moguća;

⁴³ International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Definition of Social Work*. Dostupno preko: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Accessed October 20, 2023).

⁴⁴ International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Definition of Social Work*, op. cit.

⁴⁵ Caroline Schmitt, “Solidarity. A Key Concept for Social Work”, *ÖJS Österreichisches Jahrbuch Für Soziale Arbeit*, 4, 2022, p. 53.

⁴⁶ Paul Spicker, “Equality versus Solidarity”, *Government and Opposition*, 1992, Vol. 27, No. 1, pp. 66.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁴⁸ *Ibidem*.

ali se pružanje socijalne pomoći često predstavlja kao posebno važno za društvenu koheziju.”⁴⁹

Godine 2014, Spiker je konkretnije preradio istoriju solidarnosti u socijalnom radu. Prema Spikeru, od početka razvoja solidarnosti kao ideje, izražavanje solidarnosti se često povezivalo sa socijalnim osiguranjem. Kao dokaz za ovu tvrdnju, Spiker ukazuje na činjenicu da je Leon Buržoaz (Léon Bourgeois) svoj koncept solidarnosti dovodio u vezu sa uzajamnim osiguranjem, Marsel Mos (Marcel Mauss) socijalno osiguranje objašnjavao kao istu vrstu solidarne razmene koja se dešava u razmeni poklona, a prvi član francuskog zakonodavnog okvira za socijalno osiguranje se zasniva na principu „nacionalne solidarnosti”⁵⁰. Prema Spikeru, koncept solidarnosti se kasnije reinterpreterirao tako da uključi širi spektar aktivnosti od onih koji se tiču socijalnog osiguranja. Aktivnosti koje Spiker navodi kao primer su preraspodela tereta rizika, solidarističke penzije, i fondovi solidarnosti i dodaje, da se zatim „primena principa fundamentalnije promenila: solidarnost je počela da znači nešto mnogo šire, često povezano sa principom humanitarne preraspodele, ponekad sa jednakošću”⁵¹.

Od značaja je naglasiti da se istorija solidarnost u socijalnom radu ne razgraničava jasno od milostinja (engl. charity). U stvari, reči solidarnost i milostinja se često koriste neizmenično jer moderni socijalni rad svoje korene pronalazi u milostinji devetnaestog veka⁵². Za Pitera Beresforda (Peter Beresford) Viktorijanski odnosu prema moralu i milostinji je prouzrokovalo ideju da je nemoralno davati milostinju bez zasluge jer bi prouzrokovalo zavisnost⁵³. Vremenom, ovaj pristup moralnosti se pretvara u niz problematičnih sada već ustaljenih praksi u socijalnom radu, kao što je, na primer, traženje od korisnika/ca da dokazuju da su „zaslužili” socijalnu sigurnost tako što su na neki način „onesposobljeni da se brinu o sebi”, koncept čije korene Beresford situira u osnivanje moderne države blagostanja, tj. testiranje iz Zakona o siromaštvu (engl. *Poor Law test*) i radne kuće (engl. *workhouses*) u Velikoj Britaniji⁵⁴. Iako se sistem socijalne sigurnosti u Srbiji karakteriše drugačijim kontekstom u odnosu na engleski, ovaj anglosaksonski pristup socijalnoj sigurnosti zasnovan na moralu i moralisanju srednje klase je ipak uticao i utiče na nacionalni sistem socijalne sigurnosti. Ovaj pristup pomoći, ako izuzmemo njegov dis-

⁴⁹ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁰ Paul Spicker, “Cohesion, exclusion and social quality”, *International Journal of Social Quality*, 2014, Vol 4. No. 1, pp. 96.

⁵¹ Paul Spicker, *Cohesion, exclusion and social quality*, op. cit., p. 96.

⁵² Peter Beresford, *All our welfare: Towards participatory social policy*, op. cit.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

kriminišući faktor, je pristup „odozgo ka dole“. Iako se sama reč solidarnost koristi u mnogim kontekstima, akteri koji sebe definišu kao solidarne stavljaju akcenat na zajedništvo i zauzimaju jasan stav protiv milostinje (npr. moto Solidarne kuhinje u Beogradu je „solidarnost, ne milostinja“). Ove inicijative su takođe samonikle i nastaju po sistemu „odozgo ka gore“.

Solidarne kuhinje se mogu smatrati otelotvorenjem osnovnih postulata socijalnog rada. One se pozicioniraju u okvire vrednosti socijalnog rada jer rade na podsticanju promene i razvoja u društvu, zagovaraju za osnažavanje i oslobađanje ljudi, i od centralog značaja za organizatore su principi socijalne pravde, ljudska pravda, kolektivna odgovornost, i poštovanje različitosti. Svi ovi aspekti su gore navedeni u definiciji socijalnog rada Međunarodne federacije socijalnih radnika.

SOLIDARNE KUHINJE

Kako bismo sveobuhvatno definisali praksu solidarnih kuhinja u Srbiji, prvenstveno je potrebno situirati ih u trenutno stanje socijalnog rada u Srbiji, tj. u kapacitet države da odgovori na potrebe stanovništva. Drugim rečima, moramo dati odgovor na pitanje: „da li se u Republici Srbiji postiže adekvatan nivo socijalnog blagostanja, tj. dobrobiti pojedinaca u zajednici⁵⁵“ U osnovnim odredbama Zakona o socijalnoj zaštiti, Republika Srbija postavlja „obezbediti dostupnost usluga i ostvarivanje prava u socijalnoj zaštiti“ kao drugi po redu cilj državne politike u ovom domenu. Iako pokrivenost građana/ki (kojima su usluge potrebne) uslugama socijalne zaštite u Srbiji raste, prema UNICEF-ovom izveštaju o izgradnji ljudskog kapitala u Srbiji, pokrivenost je i dalje neadekvatna i neujednačena⁵⁶. Isti izveštaj pokazuje da je udeo stanovništva koji koristi usluge sistema socijalne zaštite nizak u poređenju sa većinom evropskih zemalja, te da usluge ne pokrivaju, na adekvatan način, potrebe korisnika. Dodatno, najsiromašniji građani Republike Srbije (RS) su znatno manje pokriveni uslugama socijalne zaštite u odnosu na zemlje u regionu. Pokrivenost uslugama socijalne zaštite u RS je bila 45,2% u 2019. godini, dok je pokrivenost u Mađarskoj, Slovačkoj, i Rumuniji iznosila 90%⁵⁷. Prema procenama Republičkog zavoda za statistiku, 6,9% stanovništva, ili približno 446.000 stanovnika je u 2020. godini živelo u apsolutnom siromaštvu, a više

⁵⁵ Paul Spicker, *Arguments for Welfare: The Welfare State and Social Policy*, op. cit., p. 13.

⁵⁶ UNICEF Serbia, *Building Human Capital for Long Term Prosperity: Serbia Human Capital Review*, op. cit., p. 51.

⁵⁷ *Ibidem*.

od petine građana/ki Srbije je u ozbiljnom riziku od siromaštva⁵⁸. Pokrivenost uslugama je od značaja za situiranje solidarnih kuhinja jer one pružaju usluge onima do kojih sistem socijalne zaštite ne doseže.

Predstavljeni podaci ukazuju na to da je socijalna politika u Republici Srbiji daleko od osnaživanja i oslobađanja, tj. osnovnih ciljeva socijalnog rada, bar kada su u pitanju najmarginalizovaniji članovi društva. Štaviše, usluge ne dosežu uvek do onih kojima su potrebne, a najmanje do onih kojima su najpotrebnije. Postavlja se pitanje, zašto je to tako? Zašto su socijalna politika, a zatim i socijalni rad u Republici Srbiji, takoreći „gluvi” na potrebe stanovništva ka čijem bi se blagostanju trebalo aktivno usmeriti? U knjizi *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*, Natalija Perišić koncizno navodi brojne izazove u sferi socijalne zaštite u Republici Srbiji: „Oni [izazovi] se kreću od suštinske orijentisanosti sistema ka naknadama, a ne uslugama, pri čemu su i naknade neadekvatnog iznosa za izlazak iz siromaštva. Podsticaji za uvođenje koncepta aktiviranja uglavnom su zasnovani na motivaciji za redukovanjem troškova sistema, uz zanemarivanje koncepta ljudskih prava u širem smislu. Katalog usluga je umnogome osavremenjen, ali implementacija predstavlja značajan problem, uporedo sa standardima kvaliteta. I sam postupak stručnog rada, koji je transformisan u pravcu vođenja slučaja, konfrontira se sa dilemama i preispitivanjima praktičara i profesionalne zajednice”⁵⁹.

Odgovor se takođe može naći bar jednim delom i u činjenici da je Srbija deo globalne tendencije povlačenja države blagostanja usred jakih neoliberalnih pritisaka⁶⁰. Nensi Frejzer (Nancy Fraser) ovo povlačenje obuhvata širim konceptom krize nege (engl. crisis of care) koja je delimično produkt komodifikacije lične sfere ali i „pritiska iz više pravaca koji trenutno istiskuju ključni skup društvenih kapaciteta: onih kapaciteta koji su dostupni za radanje i podizanje dece, brigu o prijateljima i članovima porodice, održavanja domaćinstva i širih zajednica i održavanje veza uopšteno”⁶¹. Kapaciteti o kojima je ovde reč su oni društveni, ali i državni kapaciteti, koji su povezani sa (sistemom) socijalne sigurnosti.

Odgovor možemo potražiti i u ideološkim osnovama socijalnog rada. Aleksandar Jugović i Miroslav Brkić tvrde da je pre 2000. godine profesija bila pod jakim uticajem pozitivističkih pristupa i medicinskog modela, dodajući da je tome „doprinela i ideologija socijalizma, kao idealnog društva, podložnog ‘mikro’ reformisanju. Zato je sve one koji ne doprinose funkcionisanju

⁵⁸ Republički zavod za statistiku (RZS), *Siromaštvo i socijalna nejednakost*, nav. delo.

⁵⁹ Natalija Perišić, *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*, nav. delo. str. 205–206.

⁶⁰ Jelena Vasiljević, *A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans*, op. cit., p. 230.

⁶¹ Nancy Fraser, *Contradictions of Capital and Care*, op. cit., 99.

socijalizma trebalo 'izlečiti', resocijalizovati, a ukoliko rezultatinisu zadovoljavajući, smestiti ih u odgovarajuće institucije"⁶². U medicinskom modelu postoji jasna podela na ekspertkinje/e i korisnike usluga ali ova podela se modernom socijalnom radu postaje sve poroznija, kao što je slučaj u Velikoj Britaniji⁶³.

Od značaja je da da razumemo i pojam solidarne ekonomije koja nastaje u Grčkoj, usled pojave velikog broja ljudi u pokretu koji se pojavljuju na teritoriji ove države. S obzirom na to da je Srbija na takozvanoj Balkanskoj ruti, neke solidarne kuhinje u Srbiji pomažu ljudima u pokretu i zasnovane su na grčkom modelu zbog razmene aktivista i aktivistkinja koji ih ili prate ili reaguju na situaciju u lokalnoj zajednici. Takođe je bitno razmotriti pojmove solidarnog humanitarizma, vernakularnog humanitarizma i na kraju, institucionalne i reaktivne solidarnosti.

U Srbiji trenutno postoji više solidarnih kuhinja, među kojima su Solidarna kuhinja u Beogradu, Kuhinja solidarnosti u Novom Sadu, Obrok za porodicu 3M sa Telepa u Novom Sadu i No Name Kitchen koja menja lokacije u zavisnosti od toga gde se nalaze ljudi u pokretu.

Solidarne kuhinje u Srbiji nastaju kao reakcija na KOVID-19 pandemiju, „križu” ljudi u pokretu, povlačenje socijalne zaštite usled neoliberalnih pritiska, itd. One su lokalna, situirana reakcija koja korene vuče iz tradicije komunističkih praksi ali i aktivističke razmene iskustava iz šireg regiona. Ono što karakteriše ove kuhinje je nehijerarhijsko organizovanje i suprotstavljanje milostinji i onome što ona podrazumeva. Za organizatore ovih kuhinja, ne postoji razlika između tzv. korisnika ili korisnice i osobe koja kuva, pere, pakuje ili organizuje rad u kuhinju. Takođe, oni koji jedu u kuhinjama često učestvuju u radu same kuhinje. Pre svega, organizatori smatraju da iako kuhinje imaju funkciju hranjenja onih koji trenutno nisu u mogućnosti sebi da priušte zdrav obrok, ova funkcija nije primarna delatnost kuhinje. Umesto toga, primarna delatnost je politički čin zagovaranja kroz primer dobre prakse nehijerarhijskog organizovanja i stvaranja zajedničkih politika. Takođe je bitno istaći da ove kuhinje uspevaju da dopru do najmarginalizovanijih pripadnika stanovništva. U organizovanju, ove kuhinje nailaze na mnoštvo izazova tipičnih za samoorganizovane organizacije ovog tipa. Ti izazovi uključuju fluktuirajući priliv finansiranja, konstantne promene u osoblju (volonterima), i ograničenja u pružanju usluge.

Konačno, solidarne kuhinje se razlikuju od narodnih kuhinja koje se finansiraju od strane države ili su u okviru religioznih institucija prvenstveno po načinu organizovanja i finansiranja. Narodne kuhinje se organizuju

⁶² Aleksandar Jugović i Miroslav Brkić, "Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske krize i društvene transformacije", nav. delo, str. 104.

⁶³ Peter Beresford, *All our welfare: Towards participatory social policy*, op. cit.

centralno i hijerarhijski dok su solidarne kuhinje organizovane od strane zajednice i to na nehijerarhijski način. Hijerarhija se ogleda i u tome što korisnici narodnih kuhinja moraju da imaju uput od nadležnog organa, tj. neophodno je da dokažu svoju potrebu i imaju potvrdu o istoj, kako bi ostvarili svoje pravo na obrok. Drugim rečima, i u ovoj instanci procesa je prisutna hijerarhija i birokratizacija. Takođe, solidarne kuhinje se finansiraju isključivo iz ličnih donacija pojedinaca (fizičkih lica), dok su narodne kuhinje finansirane ili iz državnog budžeta ili fondova. Narodne kuhinje u okviru religijskih institucija se finansiraju delimično iz ličnih donacija fizičkih lica ali ne u potpunosti. Način finansiranja je posebno značajan za solidarne kuhinje gde se organizatori/ke protive potencijalnim zloupotrebama od strane kompanija radi promocije. Istovremeno, u narodnim kuhinjama postoji jasno razgraničenje između korisnika/ca i organizatora/ki, radnika/ca, volontera/ki i ostalih uključenih u rad kuhinje. Najzad, narodne kuhinje se smatraju institucijama dobročinstva ili milostinje (engl. *charity*), čak i u slučaju državnih kuhinja jer često funkcionišu u okviru humanitarnih organizacija kao što je Crveni krst. Solidarne kuhinje, sa druge strane, su organizacije reaktivne solidarnosti koje dovode u pitanje status kvo jer se pojavljuju kao reakcija na nastalu potrebu u društvu. Mnogi ljudi koji jedu u solidarnim kuhinjama ne mogu da ostvare pravo na socijalnu pomoć iz mnoštva razloga (ne poseduju adekvatnu dokumentaciju, imaju primanja ili poseduju imovinu koja su samo malo iznad zakonski određenog minimuma, žive na ulici, nisu u stanju da se izbore za svoja prava, itd).

U Srbiji, državne narodne kuhinje se organizuju na nivou gradskih uprava, te ne postoje sveobuhvatni podaci o broju narodnih kuhinja i njihovih korisnika u celoj zemlji. Međutim, mnogi gradovi, kao što je to slučaj sa Novim Sadom, finansiraju rad narodnih kuhinja u okviru Crvenog krsta i ova organizacija je početkom prošle godine pripremala 33,000 obroka dnevno u 77 sredina širom Srbije⁶⁴. Religijske institucije takođe organizuju narodne kuhinje u Srbiji. Jedna narodna kuhinja Srpske pravoslavne crkve u Zemun Polju je u oktobru 2021. godine pravila dve hiljade obroka dnevno⁶⁵.

⁶⁴ RTS, „Svaki treći korisnik narodne kuhinje je dete, na koje sve načine Crveni krst pomaže”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4601256/svaki-treci-korisnik-narodne-kuhinje-je-dete-na-koje-sve-nacine-crveni-krst-pomaze.html> (Pristupljeno 30. septembar 2023).

⁶⁵ Srpska pravoslavna crkva, „Crkvena narodna kuhinja svakog dana hrani dve hiljade Beograđana”. Dostupno preko: <https://spc.rs/црквена-народна-кухиња-сваког-дана-хр/> (Pristupljeno 30. septembar 2023).

ZAKLJUČAK

Solidarne kuhinje u Srbiji nastaju u kontekstu odsustva odgovora socijalnog rada i socijalne politike na potrebe građana ali i visoke stope apsolutnog siromaštva u državi. Rad je takođe problematizovao istorijske izvore socijalnog rada, tačnije nerasčlanjavanju solidarnosti od milostinje. Ostaje pitanje: „kako bi se socijalna politika i socijalni rad u Republici Srbiji razlikovao kada bi se jasnije artikulisala razlika između ova dva pojma?” Aktivisti i aktivistkinje širom sveta sve više gravitiraju ka nehierarhijskim vidovima organizovanja, tj. solidarnosti, kao reakcija na mnoštvo kriza. Kao što smo videli, i sam pojam solidarnosti se menjao nakon početka takozvane migrantske krize i sve češće se pojma ne u funkcionalističkom smislu već u kontekstu emocija, moralnosti i socijalne sigurnosti. U tom kontekstu, samonikle, situirane inicijative kao što su solidarne kuhinje u Srbiji predstavljaju priliku za uvid u potencijalno pozitivan pravac organizovanja socijalnog rada ali i izrade socijalne politike koja bi odgovarala na potrebe građana. Pošto se solidarne kuhinje organizuju u zajednici, one imaju jedinstvenu priliku da odgovore na potrebe iste. Istovremeno, one dosežu do onih korisnika koji su van domašaja tradicionalno koncipirane socijalne politike.

BIBLIOGRAFIJA

1. Alharbi, Ahlam, “Towards a performative theory of solidarity discourse”, *Cogent Arts & Humanities*, 2018, Vol. 5, No. 1, pp. 1–16.
2. Arendt, Hannah, *On Revolution*, Penguin Books, St. Ives, 1990.
3. Bayertz, Kurt, *Solidarity*, Springer, New York, 1999.
4. Belasco, Warren, “Food Matters: Perspectives on an Emerging Field”, in: Warren Belasco and Philip Scranton (Eds.), *Food Nations: Selling Taste in Consumer Societies*, Routledge, New York, 2002, pp. 2–23.
5. Beresford, P., & Carr, S., *Social Care, Service Users and User Involvement*, Jessica Kingsley Publishers, Hachette, UK, 2012.
6. Beresford, P., *All our welfare: Towards participatory social policy*, Policy Press, Bristol, 2016.
7. Beresford, P., & Farr, M., “COVID-19 and Co-production in Health and Social Care”, Volume 1: The Challenges and Necessity of Co-production, Policy Press, Bristol, 2021.
8. Briskman, Linda, “Challenging harmful political contexts through activism”, in Stephen A. Webb (Ed.), *The Routledge Handbook of Critical Social Work*, Routledge, New York, 2019, pp. 549–559.
9. Brković, Čarna, “Vernacular Humanitarianisms: An Introduction”, *Social Anthropology/ Anthropologie Sociale*, Vol. 31, No. 1, pp. 1–13.

10. Brković, Čarna, "Vernacular Humanitarianism", *Humanitarianism*, Brill, Leiden, The Netherlands, 2020, pp. 224–225.
11. Durkheim, Émile, *The Division of Labour in Society*, Macmillan, London, 1984.
12. Fraser, Nancy, "Contradictions of Capital and Care", *New Left Review*, 100, 2016, pp. 99–117.
13. Habermas, Jürgen, "Justice and solidarity: On the discussion concerning Stage 6", In: Thomas E. Wren (ed.), *The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1990, pp. 224–251.
14. International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Definition of Social Work*. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Accessed October 20, 2023).
15. Jugović, Aleksandar i Brkić, Miroslav, „Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske krize i društvene Transformacije”, *Ljetopis socijalnog rada* 2013, Vol. 20, No. 1, str. 91–112.
16. Kuljić, Todor, Pojmovna sinergija neoliberalizma i nacionalizma, *TRAGOVI – Časopis za srpske i hrvatske teme*, 2018, Vol. 1, No. 1, str. 203–220.
17. Laitinen, Arto, Solidarity, in: B. Kaldis (ed.), *Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*. Sage Publications, Thousand Oaks a.o., 2013, pp. 948–950.
18. Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta, *Solidarity: Theory and Practice*, Lexington Books, Lanham, Maryland, 2014.
19. May, Larry, *The Socially Responsive Self: Social Theory and Professional Ethics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1996.
20. Mitas, Stergios, Η 'ευδαιμονία των άλλων' και η 'αυτοτέλεια όλων'. Όροιγια τη θεμελίωση της αλληλεγγύης ως δεσμευτικού, δικαιοκού καθήκοντος [„Eudaimonia drugih” i „autonomija svih”. Uslovi za uspostavljanje solidarnosti kao obavezujuće pravne dužnosti.] Αξιολογικά [Vrednosna procena] 27, 2013, 117–138.
21. Pensky, Max, *Solidarity. The Cambridge Habermas Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2019, pp. 427–429.
22. Perišić, Natalija, *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016.
23. Schmitt, Caroline, "Solidarity. A Key Concept for Social Work", *ÖJS Österreichisches Jahrbuch Für Soziale Arbeit*, 2022, Vol. 4, pp. 45–63.
24. Schoenfeld, Eugen & Mestrovic, Stjepan, "Durkheim's concept of justice and its relationship to social solidarity". *Sociological Analysis*, 1989, Vol. 50, No. 2, pp. 111–127.
25. Spicker, P., *Arguments for Welfare: The Welfare State and Social Policy*, Rowman & Littlefield International Ltd., London, New York, 2017.
26. Spicker, Paul, "Cohesion, exclusion and social quality", *International Journal of Social Quality*, Vol. 4, No. 1, 2014, pp. 95–107.

27. Spicker, Paul, "Equality versus Solidarity", *Government and Opposition*, 1992, Vol. 27, No. 1, pp. 66–77.
28. Scholz, Sally, *Political Solidarity*, Penn State University Press, University Park, 2008.
29. Spicker, Paul, *Liberty, equality, fraternity*, Policy Press, Bristol, 2006.
30. Srpska pravoslavna crkva, „Crkvena narodna kuhinja svakog dana hrani dve hiljade Beograđana”. Dostupno preko: <https://spc.rs/crkvena-narodna-kuhinja-svako-dana-xp/> (Pristupljeno 30. septembar 2023).
31. Staub-Bernasconi, Silvia, "Social Work and Human Rights—Linking Two Traditions of Human Rights in Social Work", *Journal of Human Rights and Social Work*, 2016, Vol. 1, No. 1, pp. 40–49.
32. Rakopoulos, Theodoros, "Solidarity: the egalitarian tensions of a bridge-concept, Social Anthropology", *European Association of Social Anthropologists*, 2016, Vol. 24, No. 2, pp. 142–151.
33. Republički zavod za statistiku (RZS), *Siromaštvo i socijalna nejednakost*, 2021. Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/HTML/G20221287.html> (Pristupljeno 27. septembra 2023.).
34. Rozakou, Katerina, "Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece", *Etnofoor*, Vol. 29, No. 2, 2017, pp. 99–104.
35. RTS, „Svaki treći korisnik narodne kuhinje je dete, na koje sve načine Crveni krst pomaže”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4601256/svaki-treci-korisnik-narodne-kuhinje-je-dete-na-koje-sve-nacine-crveni-krst-pomaze.html> (Pristupljeno 30. septembar 2023).
36. Ter Meulen, Ruud, *Solidarity and justice in health and social care*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2017.
37. Thijssen, Peter, "From mechanical to organic solidarity, and back: With Honneth beyond Durkheim", *European Journal of Social Theory*, 2012, Vol. 15, No. 4, pp. 454–470.
38. Tiryakian, Edward A., Durkheim, "Solidarity and September 11", *The Cambridge Companion to Durkheim*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 305–321.
39. M. Naumann (ed.), *Building Human Capital for Long Term Prosperity: Serbia Human Capital Review*, UNICEF Serbia, 2022.
40. Vasiljević, Jelena, "A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans", *Southeastern Europe*, 2022, Vol. 46, pp. 225–247.
41. Vasiljević, Jelena, „(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice” u: Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur), *Feministička teorija za sve*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Fakultet političkih nauka, Beograd, 2019, str. 225–247.
42. Wildt, Andreas, "Solidarity: Its History and Contemporary Definition" in: Kurt Bayertz (ed.), *Solidarity*, Springer, New York, 1999, pp. 217–218.

Vanja Petrović

Doctoral Student in Social Policy and Social Work,
University of Belgrade – Faculty of Political Sciences

CHARACTERISTICS OF SOLIDARITY
KITCHENS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

In the Republic of Serbia, nearly half a million people live in absolute poverty. Solidarity kitchens in Serbia, which this paper situates as instances of vernacular and reactive solidarity, have been established in response to multiple crises at once, including the COVID-19 pandemic, the "crisis" of people on the move, and the withdrawal of social welfare amid neoliberal pressures. The goal of this paper is to showcase the work and challenges faced by local solidarity kitchens whilst focusing on their genesis from a political, social, and economic perspective. Solidarity kitchens can be understood as the embodiment of the fundamental pillars of social work and position themselves within the framework of its values. They are characterized by a non-hierarchical approach to organizing and a rejection of the concept of charity. Unfortunately, they face several challenges, including fluctuating sources of funding, constant changes in staff, and limitations in service delivery.

Keywords:

solidarity, charity, solidarity kitchens, social work, social policy.